

3. Wikipedia, The Free Encyclopedia, (2014), "Gesture", available at : <http://uk.wikipedia.org/wiki> (access january 23, 2014).
4. Pavi, P. (1991), Slovar teatra [Dictionary of theatre], Progress, Moskow, Russia.
5. Kristeva, J. (2004), Izbrannye trudy : razrushenie poetiki [Selected works, The destruction of poetics], Political Encyclopedia, Moskow, Russia.
6. Sergeieva, O. (2013), Gesture language. How to read thoughts without words?, available at: www.syntone.ru/library/books/content/3254.html¤t_book_page=all (access november 07, 2013).
7. Zhylenko, I. (2011), Homo feriens, spohady [Homo feriens, Memoirs], Smoloskyp, Kyiv, Ukraine.
8. Went to the road – after swallows, Memoir about Volodymyr Pidpaly, (2011), [comp. Nila Pidpala, Oleh Rarytsky; pref. by Oleh Rarytsky], PE "Medobory-2006", Kamianets-Podilsky, Ukraine.
9. Chykalenko, Ye. (2011), Shchodennyk (1918–1919) [Dairy], Tempora, Kyiv, Ukraine.
10. Pianov, V. (2002), Vyznachni, vidomi ta inshi, spohady, eseї, narysy [Outstanding, famous and others, Memoirs, essays, sketches], Ukrainskyi pysmennyk, Kyiv, Ukraine.
11. Honchar, O. (2008), Shchodennyky [Dairies], In 3 v., V. 3 (1984–1995), Veselka, Kyiv, Ukraine.

УДК 821.161.2:398.8 (477)

КОЗАЦЬКИЙ ФОЛЬКЛОР В ОЦІНЦІ Т. ШЕВЧЕНКА

Гончаренко О.М., к. філол. н., доцент

*Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ "Криворізький національний університет",
пр-т Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Україна*

knu_kafedra_ukr_lit@ukr.net

У статті обґрунтовано, що козацький фольклор став для Т. Шевченка основним і визначальним критерієм його оригінальної творчості. Поетичні твори козацького фольклору, на його погляд, є неперевершеними зразками думової поезики на тлі світової культури. Завдяки глибокому драматизму змісту, мелодійності та розмаїттю мотивів, вони концентрували увагу слухача на ключових компонентах козацької вдачі, що так захоплювали і вражали своєю поетичною неповторністю Т. Шевченка.

Ключові слова: козацький фольклор, козаччина, козаки-кобзари, мотиви, символи.

КАЗАЦКИЙ ФОЛЬКЛОР В ОЦЕНКЕ Т. ШЕВЧЕНКО

Гончаренко Е.Н.

*Криворожский педагогический институт ГВУЗ "Криворожский национальный
университет", пр-т Гагарина, 54, г. Кривой Рог, Украина*

В статье обосновано, что казацкий фольклор стал для Т. Шевченко основным и ведущим критерием его оригинального творчества. Поэтические произведения казацкого фольклора, по его мнению, являются безупречными образцами думовой поэтики на фоне мировой культуры. Благодаря глубокому драматизму содержания, мелодичности и разнообразию мотивов, они концентрировали внимание слушателей на ключевых компонентах казацкой природы, которые так воодушевляли и потрясали своей поэтической неповторимостью Т. Шевченко.

Ключевые слова: казацкий фольклор, казатчина, казаки-кобзари, мотивы, символы.

COSSACK FOLKLORE IN CREATIVITY OF T. SHEVCHENKO

Goncharenko O.M.

*Kryvyi Rih Pedagogical University of State Higher Educational Instution
"Kryvyi Rih National University", Naharina avenue, 54, Kryvyi Rih, Ukraine*

Ukrainian folk literature was not the main source for the literary work of many Ukrainian writers of the nineteenth century, because it opened the world of deep feelings, represented purely national ideal of beauty and man filed for centuries polished samples perfect creative thinking, helping them deeper knowledge of the

people. Creativity Shevchenko was the best example of germination is the genius of the sources Ukrainian folklore.

Although relations poetry and drama of Shevchenko of folk sources have repeatedly reported in the works of many scientists (I. Franko, M. Drahomanov, M. Sumtsov, D. Revutskyi, O. Hrushevskyi, B. Stebelskyi, F. Kolessa, M. Rylskyi, Ye. Shabliovskiy, O. Pravdiuk, V. Boiko, V. Smilianska, H. Hrabovskiy, V. Shevchuk, V. Rusanivskiy, N. Malynska etc.) question Cossack folklore in the evaluation of genius still unclear, and so is the purpose of this article.

Cossack folklore is a complete genre – theme system has emerged, developed and operated effectively throughout the territory of the Dnieper XV–XVIII centuries. It was the most productive period for lyric (Cossack songs), epic (heroic legends, tales, stories, memories, stories, anecdotes), lyric-epic (ballads, ballads, historical songs, songs Chronicle) works. Although these works of folk art are heterogeneous in nature reflect real events that reflect different historical reality, yet they are not the most documented period of the entire volume of the Cossack era, namely a constant struggle Zaporizhzhya Cossacks from foreign invaders Ukrainian lands in XV – XVIII century; attitude of the people to historical events, people and circumstances in the Dnieper period when land Sich, participants and witnesses.

The paper emphasizes that creativity Shevchenko was the best example of germination is the genius of the sources Ukrainian Cossack folklore. Shevchenko interest the Cossack folklore not as a mere historical expression glorious heroic past. His vision of the past Cossack Ukraine is based not only on historical and literary sources (from “History of Rus Cossack chronicles”, “History of Little Russia” by Bantysht-Kamensky, “Aeneid” by Kotlyarevskiy, poetry by M. Markevych etc.), But based on many meetings and publications Ukrainian and Polish folklore (collections of M. Tsertelev, M. Maksymovych, I. Sreznievskiy, P. Kulish, A. Metlynskyi, A. Afanasiev, M. Tsyhanov, P. Yakushkin, A. Sementovskiy, P. Lukashevych), most of whom are national ballads, songs, stories about the life and fate of Ukrainian Cossack warrior. On this basis, the Cossack folklore becomes a priority in shaping his literary and aesthetic tastes, the national outlook. Above all, Shevchenko affects people’s interpretation of events, historical figures Cossacks. People usnopoetichni works composed by Cossacks were kobzars-kind system of moral principles Cossack produced in the boundary conditions of life and death. Thanks to the deep dramatic content, melody and diversity of motives, they concentrated the listener’s attention on the key components of the Cossack manners that so fascinated and impressed by his poetic originality young poet. Shevchenko takes over the function of a professional singer, because it has an innate talent, a beautiful voice and musical abilities. It continues the tradition of leaders of the nation. And so his first collection of poetry published works entitled “Kobzar” (1840), which consisted of eight works, six of which (“My thoughts, my thoughts,” “Perebendia”, “Poplar”, “To Osnovyanenko” “Ivan Horseshoe”, “night of Taras”) showed that T. Shevchenko uses the word “God” as the word “Ukraine” – 19 times, while the word “Cossack” and derived from it – 30 times. Full uncensored collection “Kobzar” (2014), which includes 240 poetic works of the poet, convincingly demonstrated that the ethnonym “Ukraine” Shevchenko takes 180 times, and the token “Cossack” – 229 times. So T. Shevchenko represents former glory Ukraine, creatively mastered the national poetic heritage of the Cossack era. Thus, folklore and Cossack component organically entered the poetic structure of T. Shevchenko. He was decisive in approaching his poetry with the consciousness of the people.

Thus, Cossack songs and ballads that Shevchenko knew and wrote constantly, not just stirred the imagination of the writer, filled Cossack spirit, love of freedom, gave him inspiration, awakened in him a sense of national pride and aroused hatred of slavery and exploitation. Cossack folklore Shevchenko serve as a source for people's attitude to the Cossack people, events, study of customary Cossack culture, way of life; became the artistic and aesthetic monument Cossack folk and world. Thanks poetics Cossack folklore Shevchenko reached active influence on the consciousness of the reader, as well as drama – the story of exhilaration poet, and direct intervention in the lyrical narrative. The creative use of folk sources Cossack Taras Shevchenko remains unique. Under the influence of Cossack folklore formed its unique style that bazuvavavsya on traditions and evolution Cossack lyric-epic, enriched by the influence of Cossack images, motifs, symbols. This allowed Taras Shevchenko in images present formative and poetic models of the past, present and future of Ukraine, Ukrainian define spiritual priorities in the world.

Key words: cossack folklore, the cossacks an itinerant player on the kobza, causes, emblems.

Відомо, що українська народна словесність стала чи не головним джерелом для літературної творчості багатьох українських письменників XIX ст., оскільки вона відкривала світ глибоких почуттів, представляла суто народний ідеал прекрасного і людини, подавала віками відшліфовані зразки довершеного образного мислення, допомагала їм глибоше пізнати життя народу. Творчість Т. Шевченка стала найкращим зразком пророцтва генія з джерел саме українського козацького фольклору.

І хоча зв'язки поезії та драматургії Т. Шевченка з народнописаними джерелами вже не раз висвітлювались у працях багатьох учених (В. Бойко, Г. Грабовський, О. Грушевський,

М. Драгоманов, Ф. Колесса, Н. Малинська, О. Правдюк, Д. Ревуцький, М. Рильський, В. Русанівський, В. Смілянська, М. Сумцов, Б. Стебельський, І. Франко, Є. Шабліовський, В. Шевчук та ін.), питання козацького фольклору в оцінці генія все ще залишаються не з'ясованими, а тому і є метою цієї статті.

Козацький фольклор становить цілісну жанрово-тематичну систему, яка виникла, розвивалася та ефективно функціонувала на території Наддніпрянщини упродовж XV–XVIII ст. Це був найпродуктивніший період для ліричних (козацькі пісні), епічних (героїчні легенди, перекази, оповіді-спогади, казки, анекдоти), ліро-епічних (думи, балади, історичні пісні, пісні-хроніки) творів. І хоча ці фольклорні твори неоднорідні за характером художнього відображення реальних подій, тобто по-різному відображають історичну дійсність, все ж вони чи не найбільшою мірою зафіксували весь обсяг періоду козацької доби, а саме: безперервну боротьбу запорозького козацтва з іноземними загарбниками українських земель у XV–VIII ст.; ставлення народу до історичних подій, осіб і обставин періоду виникнення на наддніпрянській землі Запорозької Січі, її учасників та очевидців.

Т. Шевченка зацікавлює козацький фольклор не як просте історичне вираження славного героїчного минулого. Його бачення козацького минулого України базується не лише на історичних та літературних джерелах (від “Історії Русів”, козацьких літописів, “Історії Малої Росії” Бантиша-Каменського, “Енеїди” І. Котляревського, поезії М. Маркевича та ін.), а й на основі багатьох зібрань та видань українського і польського фольклору (збірники А. Афанасьєва, П. Куліша, П. Лукашевича, М. Максимовича, А. Метлинського А. Сементовського, І. Срезневського, М. Цертелева, М. Циганова, П. Якушкіна), більшу частину яких становлять народні думи, пісні, перекази про долю й життя козака-воїна.

Козацький фольклор стає пріоритетним у формуванні його літературно-естетичних уподобань, національного світогляду. Понад усе Т. Шевченка вражало народне трактування подій, історичних осіб козаччини. Особливо помітний естетичний вплив на становлення поета мала фольклорна праця І. Срезневського “Запорожская старина” (1833–1838), у якій представлені козацькі твори за часів правління Богдана Хмельницького та Івана Мазепи. У вміщених творах простежується ставлення воїнів-козаків до історичних осіб, подій, обставин минулого. Т. Шевченко дав високу оцінку цій збірці і вказав, що “«Старина» хороша книга... Я думаю дещо із нею зробить, якщо здоровим буду. Там багато такого, від чого облизуєшся. Дякую Вам” [12, т. 5, с. 239]. Позитивно оцінив Т. Шевченко і козацькі пісні, думи, що ввійшли до складу збірника П. Куліша “Записки о Южной Руси” (1856–1857). Він писав: “Такої доброї книги на нашому язичу ще не було друковано. Тут живо вилитий і кобзар, і гетьман, і гайдамака, і вся старожитна наша Україна як на долоні показана. Куліш тут свого нічого не додавав, а тільки записав те, що чув од самих кобзарів, а тим самим і книга його вийшла добра, щира і розумна” [12, т. 4, с. 283]. Це видання дійсно відрізняється від інших тим, що П. Куліш зафіксував оригінальні варіанти дум та представив європейський погляд на лицарську народну поезію, вказавши, що для українців кобзарі є “нашими рапсодами”, “гомерами”. Та найбільше Т. Шевченка вражали козацькі думи, які відображали ідеали й прагнення народу в боротьбі за волю, щасливе життя із “тихими водами, ясними зорями, краєм веселим і миром хрещеним”. Вони, на його погляд, є неперевершеними зразками думової поетики на тлі світової культури. Так, порівнюючи їх з епічною поезією Гомера, він визначав, що “в Гомера нічого немає схожого на наші історичні думи-епопеї, як, наприклад, дума “Іван Коновченко”, “Сава Чалий”, “Олексій, попович пирятинський”, або, “Втеча трьох братів з Азова”, або “Самійло Кішка”, або, та їх не перелічиш. І всі вони такі піднесено-прості і прекрасні, що якби воскрес сліпець хіосський та прослухав хоч одну з них від такого ж, як і він сам, сліпця, кобзаря або лірника, то розбив би дощенту луб’янець, що зветься лірою, і став би міхоношею у найбіднішого нашого лірника,

назвавши себе прилюдно старим дурнем” [12, т. 4, с. 283]. Народні уснопоетичні твори, створені козаками-кобзарями, були своєрідною системою моральних принципів козака, вироблених у межових умовах життя і смерті. Завдяки глибокому драматизму змісту, мелодійності й розмаїттю мотивів, вони концентрували увагу слухача на ключових компонентах козацької вдачі, що так захоплювала і вражала своєю поетичною неповторністю Т. Шевченка.

Фольклорно-козацький компонент органічно ввійшов у поетичну структуру творів Т. Шевченка. Він став визначальним у зближенні його поезії зі свідомістю народу. Вихід у сферу поетики козацького фольклору спонукав поета до асоціативної образності, що визначає послідовність і напрямок розгортання його поетичної творчості; а також сприяє виробленню специфічного народно-козацького поетичного словника, його використання в нових образних контекстах різних жанрів. Формули пісенного паралелізму, що побудовані на асоціаціях та зіставленні психічного стану людини з символічними картинами природи, наявні вже в ранніх творах Т. Шевченка: “Тарасова ніч”, “Перебендя”, “Іван Підкова”, “Гамалія”, у яких з’являються образи козацьких ватажків з їх символічними моделями героїчної поведінки, що так виразно прослідковуються і в козацьких думках – “Отаман Матяш старий”, “Самійло Кішка”, “Івась Удовиченко, Коновченко”. Т. Шевченко переймає специфічні формули та інтерпретаційні моделі дум, щоб возвеличити героя й визначити його прагнення та потребу для майбутніх поколінь. Уславлення героя, характерне для думи “Самійло Кішка”: “Слава не вмере, / Не поляже! / Буде слава славна / Поміж козаками, Поміж друзями, / Поміж рицарями, / Поміж добрими молодцями!” [10, с. 48], поет творчо опрацьовує, створюючи узагальнений образ ідеального з позиції народу козацького ватажка: “Слава тобі, Гамаліє, / На весь світ великий, / На весь світ великий, / На всю Україну, / Що не дав ти товариству / Згинуть на чужині!” [11, с. 179]. Т. Шевченко реставрує історичну пам’ять народу, акцентуючи увагу на героїзмі духовного чину. Козацьких ватажків, представлених у думі “Самійло Кішка” та поемі “Гамалія” об’єднує те, що вони відчувають глибоку впевненість у перемозі над ворогом, бо сила їх – у тісному зв’язку з народом. Т. Шевченко визнає, що козацька слава є константою духовного буття українців, бо “Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда / І чиї ми діти. / Наша дума, наша пісня / Не вмере, не загине... / От де, люде, наша слава, / Слава України” [11, с. 60].

Козаки-кобзарі виявляли свої ідеали у формі пісень, дум, переказів, уславлюючи своїх героїв, що стояли на сторожі народних і національних прагнень. Т. Шевченко перебирає на себе функцію професійного співця, бо має вроджений талант, гарний голос та музичні здібності. Він продовжує традиції провідників нації. А тому свою першу збірку поетичних творів публікує під назвою “Кобзар”. Кобзар – носій козацьких традицій, відіграє в поезії Т. Шевченка роль свідка й носія колективного досвіду народу. “Це правдивий й священний досвід, адже він переживається, а потім переповідається без втручання фальшивих критеріїв суспільного ладу та влади” [2, с. 10]. Шевченкова спорідненість із кобзарями не тільки функціональна, а й психологічна, оскільки кобзарі – представники й носії духу протесту та свободи українського народу, поборники національної ідеї правди та справедливості. Поет творчо переосмислює ці образи і створює цілісний образ кобзаря: “На могилі кобзар сидить та на кобзі грає. / Кругом його степ, як море широке синіє; / За могилою могила, а там – тільки мріє!” [11, с. 52]. Т. Шевченко став провідником народних дум, речником народної волі, виразником почуття народного. Т. Шевченка з козаками об’єднував дух свободи, оскільки “козаки – це такі люди, які понад усе люблять свободу і без неї не уявляють собі життя” [1, с. 26]. Ось чому для Т. Шевченка воля – це добро нації. Лише вільна особа спроможна бути щасливою (“Тоді я веселий, / Тоді я багатий, / Як буде серденько / По волі гуляти” [11, с. 34]). Для Т. Шевченка козак – символ нації. Він не гульвіса і не пияка, що живе без проблем, а передусім патріот, здатний відстояти інтереси

української громади. Він, як ніхто інший, перейнявся козацьким духом, обрав його як зброю для виконання важливої справи – оживити козацьку правду, волю, славу в душах і в пам'яті нащадків, увічнити естетичні цінності козацтва й козацького фольклору. І чи не останню роль при цьому відіграє козацьке походження Т. Шевченка. Це стало умовою звернення його до славних лицарів, для яких: “Січ – мати, а Великий Луг – батько”, що знайшли своє вираження і в поетичних, і в живописних формах його творчості. Так, уже перша збірка поезії “Кобзар” (1840), що нараховувала вісім творів – шість із яких (“Думи мої, думи мої”, “Перебендя”, “Тополя”, “До Основ’яненка”, “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”) засвідчили, що Т. Шевченко вживає слово “Бог”, як і слово “Україна”, – 19 разів, слово “козак” і похідні від нього – 30 разів. Повна нецензурована збірка “Кобзар” (2014), яка включає 240 поетичних творів поета, переконливо засвідчила, що етнонім “Україна” Т. Шевченко вживає 180 разів, а лексему “козак” – 229 разів (! – *О.Г.*). Отже, Т. Шевченко репрезентує колишню славу України, творчо засвоївши народнопоетичні надбання козацької епохи.

Використовуючи поетичні риси народного ліро-епосу, Т. Шевченко, на наш погляд, стихійно моделював “минулу славу України” – козаччину. Ця стихія мала на собі відбиток козацького родового минулого Т. Шевченка. Тож незаперечним доказом дійсно козацького походження Шевченкових ідей слугують ті поезії, у яких, за визначенням Є. Маланюка, наявний “виразно козацький дух, а найулюбленіше слово і образ: “слава”, “козацька слава” (як і “козацька кров”) [7, с. 69]. На думку вченого, “це явище не може бути випадковим – у природі таких чудес не буває. І як висновок: “кріпацтво” Т. Шевченка треба б, щонайменше, обмежити, може, до одного-двох поколінь. Натомість, козацьке походження Т. Шевченка – у світлі його характеру, психіки та духу творчості – не виглядає лише гіпотезою... А отже, “Шевченка родить закріпачене “селянство”, в якому є значний відсоток бувшої шляхти і в якому відбувається повільний процес регенерації нації” [7, с. 69]. Та й сам Т. Шевченко ідентифікував себе з нащадком запорозького козацтва, коли створював власний “Психологічний автопортрет” (1860 р.). Козацько-гайдамацький погляд на життя позначився на поемі “Гайдамаки”, у якій поет продовжує ототожнювати себе з козаком-кобзарем. У досить складній поетично-символічній системі твору закладено основні підвалини козацького мислення Т. Шевченка. Сприймаючи козацтво через козацькі думи, пісні, легенди, у яких переважає колективне мислення, Т. Шевченко розкодовує символи і влучно їх використовує для оспівування в поетичних творах героїчної історії козаччини з її бурхливою волелюбною енергією, завзяттям та відвагою. Продовжуючи народні традиції, поет подає власне бачення гайдамацтва як народного переказу. В епілозі автор зазначає: “Вибачте, люди добрі, / Що козацьку славу / Так навмання розказую, / Без книжної справи. / Так дід колись розказував, / Нехай здоров буде! [11, с. 126]. У виданні поеми 1841 р. Т. Шевченко використав свою улюблену гайдамацьку пісню, що є різновидом козацької “Ой, поїжджає по Україні козаченько Швачка”. Поета захоплює образ козацького ватажка. У виданні “Кобзаря” 1860 р. він вводить її в епіграф до розділу “Гонта в Умані”: “Хвалилися гайдамаки, на Умань ідучи: / Будем драти, пане-брате, / З китайки онучі” [11, с. 118]. Отже, козацький фольклор дозволяє поету не вигадувати, а творчо використовувати його надбання в процесі написання творів про історію життя українського народу. Його найбільше хвилював той факт, що більшість письменників поверхово підходить до відображення народного життя: “Прочитали собі по складах “Енеїду” та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е, ні, братики, – прочитайте ви думи, пісні, послухайте, як вони співають, як вони говорять меж собою, шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, наче справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать... Щоб знати людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувати, то треба самому стати чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу” [12, т. 5, с. 375].

Подорожуючи Україною в 1843 та 1845–1847 рр. (Чигирин, Суботів, Межигорського Спаса, острів Хортицю), Т. Шевченко всебічно вивчав козацьку історію народу. У листі до Я. Г. Кухаренка він зазначав: “Був я торік на Україні – був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і плакав: сплюндрувала нашу Україну катової віри німота...” [6, с. 92]. Це був переломний момент у його житті. Зацікавившись минулим України, Т. Шевченко записував пісні, сповнені обурення та ненависті проти гноблення; пісні, що розкривають особливості трагічної історії, коли зрада й запроданство суворо каралися, а відстоювання правди та смерті за інтереси свого народу – ушляхетлювались, бо були виявом лицарської честі. В околицях Фастова на Київщині Т. Шевченко записав пісню про полковника Семена Палія та гетьмана Івана Мазепу “Під городом Салидоном Мазепа гуляє”, яка вплинула на зміну його історичних поглядів щодо Палія та Мазепи. Він розуміє, чому “Пропала Мазепа слава, навіки пропала! / А Палієві царство небесне і довічна слава” [9, с. 37]. Записуючи пісні, Т. Шевченко звертав увагу на культурно-історичну цінність, мистецьку форму та оригінальність їхнього походження. На колишніх територіях Київської, Кам’янець-Подільської і Волинської губерній Т. Шевченко записував пісні про Івана Бондаренка, Гната Голого, Саву Чалого, Дмитра Нечая, Сагайдачного, Устима Кармелюка. Особливо численні записи чумацьких, козацьких, гайдамацьких, кріпацьких, рекрутських пісень, що представлені в альбомах за 1843–1846 рр. (“Та ярмом, ярмом за товаром”, “Та нема в світі гірш нікому”, “Та забіліли сніги”, “Ой у полі могила з вітром говорила”, “Ой ішов козак з Дону, та із Дону додому”, “Ой, сидить пугач та на могилоньці”, “Чи я тобі не казала, моє серденько”, “Зажурився бідний сірома...”, “Гей, хто лихо не знає...”, “Про чайку”), а також балади (“У Києві на ринку, п’ють козаки горілку”, про Морозенка тощо), – засвідчили, що письменник, фіксуючи різножанрові пісенні твори, заявив про себе як фольклорист-практик (записувач). Осмислюючи закони народної творчості, Т. Шевченко досяг неперевершеної майстерності в поезії, відображаючи народне життя. Так розпочинається новий етап у творчості Т. Шевченка, особливість якого полягає в тому, що “поет підходить до минулого не як романтик, котрому вдалося розшукати цікавий матеріал, чи архівні матеріали, а як людина, якій співзвучна сакральна істина, історія – правда” [2, с. 61]. Відтоді його поетична творчість набуває нового спрямування – національного. Визнавши козацький епос за приклад утвердження естетичних та етичних ідеалів українського народу у світі, Т. Шевченко створив поезії на засадах народної культури, і тому не може бути обмежений рамками будь-якого творчого методу. Оригінальність його творчої манери М. Костомаров пояснював так: “Шевченко не наслідував народних пісень. Народні пісенні форми переходили у вірші Т. Шевченка не внаслідок вивчення, не від розмірковування, де що вжити, де який вислів варто поставити, а від природного розвитку в його душі всієї нескінченної нитки народної поезії” [4, с. 134–135]. Так, образ могили набуває нового прочитання в поезії “Розрита могила”. Це вже не символ козацької звитяги, як у козацьких піснях. У Т. Шевченка образ могили набуває узагальненого значення – козацького минулого України, яке плюндрують нащадки – “перевертні”, що “поможуть москалеві / Господарювати, / Та з матері полатану сорочку знімати” [11, с. 193–194]. Поет не скільки осмислює, як переосмислює історичний процес в Україні через образну систему козацького фольклору про визвольну боротьбу 1648–1654 рр. на чолі з Б. Хмельницьким. І хоча постать Б. Хмельницького у фольклорі дещо ідеалізована, та це не перешкоджає Т. Шевченкові виразити своє ставлення до “батька Хмеля”. У поемі автор дорікає блискучому полководцю: “Ой Богдане, Богданочку! / Якби була знала, / У колиссі б задушила, під серцем приспала” [11, с. 193]; а також дає оцінку доленосним подіям козацької історії: “Ой Богдане! / Нерозумний син! / Подивись тепер на матір, / На всю Вкраїну” [11, с. 193]. Поет вважає, що непередбачливість Б. Хмельницького, як політика, призвела до того, що поневолювачі провадять соціальне та національне знищення України: “Степи мої запродані / Жидові, німоті, / Сини мої на чужині, / На

чужій роботі...” [11, с. 193]. І все ж поет має надію, що коли в розкопаній могилі “Якби-то найшли те, що там схоронили”, то “Не плакали б діти, мати не журилась” [11, с. 194].

Грунтовно вивчивши історію козаччини, Т. Шевченко змалював колишню столицю козацької слави в поезії “Чигрине, Чигрине...”. Переймаючи козацькі образи слави, могили, волі, правди, крові, він надає їм соціального наповнення з однією метою: витіснити ганебний дух покори в нащадків запорозьких козаків. Єдиною надією поета є слово, яке народить месників, що “Розпанахають поганих, / Гниле серце, трудне, / І вицідять сукровату, / І наллють живої / Козацької тієї крові, / Чистої святої!!!” [11, с. 196]. Тоді лише прокинеться Чигирин – символ волі України і “встане Правда на сім світі” [11, с. 196]. Як вважає В. Шевчук, “козацька столиця Чигирин (“святий Чигирин”) залишається в поета на все життя символом козацької, власне української національної волі й боротьби за Україну” [13, с. 70].

Для майбутніх поколінь Т. Шевченко творить козацький образ України. Г. Грабович визначає: “Це не просто реконструкція минулого для тих, що з ним не обізнані, а переповідання глибокої “сакральної” правди тим, що вже мають її в своєму серці, що б не можна було її забути” [2, с. 47]. При цьому важлива роль належить новоствореній символічній системі поетичних творів Т. Шевченка, яка підтримується зв’язком з образністю козацького фольклору. Так, у поетичних творах Т. Шевченка “Сон”, “І мертвим, і живим...”, “Великий льох”, “Стоїть в селі Суботові”, “Кавказ” знайшли своє трансформоване вираження козацькі мотиви про зруйнування Запорозької Січі та знущання над козацьким волелюбним народом (смерть на каналських роботах, у болотах Петербурга). І в цьому йому допомогли історичні пісні “Ой, Боже наш милостивий...” (про вихід козаків із Січі на Кубань), “Ой, служили ми на чорному морі”, “Ми за Харка, за батька носили плаття” (про Кубанські справи), які Т. Шевченко власноручно записав із позначкою “пісні А. Головатого”. Складені по слідах та під враженням описаних подій, козацькі твори мають багато історичних подробиць. Особливо історичні пісні вказують на той факт, що цариця жорстоко повелася з козаками, насильницьки витіснила їх із Січі. Саме на гуманізмі та справедливості козаків-запорожців, а не на їхньому свавільному способі життя наголошують народні твори про причини зруйнування Запорозької Січі. Так, осмислюючи всю трагедію руйнації козацького устрою у поемі “Сон”, Т. Шевченко вдається до звинувачення можновладців: Петра I та Катерини II (“Це той Первий, що розпинав / Нашу Україну”, бо “О царю поганій, / Царю проклятий, лукавий, / Аспиде неситий! / Що ти зробив з козаками? / Болота засипав / Благородними костями; поставив столицю / На їх трупах катованих!”; “А Вторая доконала вдову сиротину” [11, с. 214–215]). У посланні “І мертвим, і живим...” з’являються знакові козацькі символи правди, волі (“В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля”), крові (“І потече сторіками кров у сине море”, “У нас воля виростала, / Дніпром умивалась, / У голови гори слала, / Степом укривалась! / Кров’ю вона умивалась, / А спала на купах, / На козацьких вольних трупах, / Окрадених трупах!”), правди (“Може, чванитесь, що братство / Віру заступило, / Що Синопом, / Трапезундом, / Галушки варило. / Правда! Правда, наїдались. / А вам тепер вадить. / І на Січі мудрий німець Картопельку садить, / А ви її купуєте, / Їсте на здоров’я / Та славите Запорожжя. / А чиєю кров’ю / Ота земля напоена, / Що картопля родить. – / Вам байдуже”), слави (“Я ридаю, як згадаю / Діла незабуті / Дідів наших. / Тяжкі діла! / Якби їх забути, / Я оддав би веселого / Віку половину. / Отака – то наша слава, / Слава України”), могили (“щоб розкрились / Високії могили / Перед вашими очима, / Щоб ви розпинали / Мучеників: кого, коли, / За що розпинали” [11, с. 288–294]). Архетип могили, що є традиційним елементом українського степового ландшафту, і поширеним козацьким фольклорним образом у поемі-містерії “Великий льох” розглядається як складник міфу України. Поет відтворив картину, як у різні часи переслідувались народні співці, що виконували твори про козацьких ватажків: “...Вы что делаете, плуты?!” / – “Та ми, бачите,

пане, співаємо про Богдана...” / – „Я вам дам Богдана, / Мошенники, дармоеды! / И песню сложили про такого ж мошенника...” [11, с. 266]. У поезії “Стоїть в селі Суботіві” Т. Шевченко подав характеристику резиденції гетьмана, а також вказав на фатальну помилку Б. Хмельницького. Москалі в пошуках козацьких скарбів “Могили вже розривають / Та грошей шукають, / Льохи твої розкопують / Та тебе ж і лають, / Що й за труди не находять! / Отак-то, Богдане! / Занапастив еси вбогу / Сироту Україну!” [11, с. 267]. Дається взнаки гуманістичний вплив козацьких дум на оптимістичне ствердження поета: “Церков – домовина / Розвалиться... // і з-під неї / Встане Україна. // І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!” [11, с. 268]. У поемі “Кавказ” перемогу волі-добра Т. Шевченко вбачав як козацьку перемогу над ворогом-визискувачем: “Не вмирає душа наша, / Не вмирає воля” [11, с. 283]. У цих творах слово Т. Шевченка – поета свободи, звучить, як слово пророче, і навіть Боже, бо, як сказано в Євангелії від Святого Івана: “І пізнаєте правду, а правда вас вільними зробить!” [8, с. 142].

Т. Шевченко в неволі і в останній період свого життя не тільки не змінив, а й поглибив сформоване бачення козацької України. Так, у поезії “Сон”, написаній в Орській фортеці, він знову згадує “козацькую великую славу”, Запорожжя та гетьманів, собор Мазепи, могилу Богдана. Він переконаний, що “Гетьманщина – Божий рай”. Як зазначав М. Драгоманов, “носячи в думці своїй образи козаччини, Шевченко то знову кохав надію, що таки вона колись вернеться, то казав, що ні, – не вернеться, то знов впиравсь, що “таки буде сподіватись, виглядати” [3, с. 368]. Так, з позиції козаків, в ідеалізованому плані Т. Шевченко змалював образи козацьких ватажків: С. Палія (“Чернець”), П. Дорошенка (“Заступила чорна хмара”), Г. Лободи (“У неділеньку у святую”). Відтворюючи козацькі звичаї, способи організації Запорозької Січі, поет визнавав роль козацької честі та побратимства (“У тієї Катерини”); відтворив епізод козацького воєнного походу, його наслідки (“Хустина”, “За байраком байрак”, “Ой чого ти почорніло, зеленее поле?”); зобразив, як “конає Гетьманщина, неповинно гине” від московських воевод (“Іржавець”); оспівав трагедію панування польських ксьондзів на українських землях (“Полякам”); сумує за втраченою волею, долею (“Г. З.”, “Якби зустрілися ми знову...”); зобразив гірку долю козака, його від’їзд до війська (“Не хочу я женитися”, “Нащо мені женитися?”, “Буває, в неволі іноді згадає”; “Ой крикнули сірії гуси”). Козацькі ідеї Т. Шевченко проектує на майбутнє. Творчо використовуючи поетичні формули козацької пісні, митець закликав “За правду пресвятую стать / І за свободу”(“Юродивий”), “збудить хиренну волю” (“Я не нездужаю нівроку”), застерігав, “Щоб наша правда не пропала, / Щоб наше слово не вмирало” (“Марку Вовчку”) [11, с. 535–537]. Та все ж його ліричний герой зорієнтований на благо внутрішнє, він здатний жити згідно з християнськими законами: “І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі” [11, с. 575]. Т. Шевченко зрозумів і змалював історію козаччини. Це для нього була “животворяща” правда, яку освятив народ славою. Він виконав свою місію – передав її через животворне слово нащадкам, оскільки “уся сила і вся краса нашої мови тільки йому відкрилась”, – стверджував П. Куліш [5, с. 521].

Отже, козацькі думи та пісні, які Т. Шевченко знав і постійно записував, не раз розбурхували фантазію письменника, наповнювали козацьким духом, волелюбністю, давали йому творчу наснагу, будили в ньому почуття національної гордості та викликали ненависть до рабства та експлуатації. Козацький фольклор для Т. Шевченка слугував джерелом ставлення народу до козацьких осіб, подій, вивчення звичасвої козацької культури, побуту; став художньо-естетичним пам’ятником народного та козацького світогляду. Завдяки поетиці козацького фольклору Т. Шевченко досяг активного впливу на свідомість читача, а також у драматизмі – у схвильованості розповіді кобзаря, і в безпосередніх ліричних втручаннях у розповідь. У творчому використанні фольклорних

козацьких джерел Т. Шевченко залишається неповторним. Під впливом козацького фольклору формувався його своєрідний стиль, що базувався на народних традиціях та еволюції козацького ліро-епосу, збагачувався під впливом козацьких образів, мотивів, символів. Це дозволило Т. Шевченкові в художніх образах представити формотворчі та поетичні моделі минулого, теперішнього та майбутнього України, визначити духовні пріоритети українців у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боплан Г. Опис України / Гійом Боплан. – Львів : Каменяр, 1990. – 302 с.
2. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Т. Шевченка / Григорій Грабович. – К. : Радянський письменник, 1998. – 212 с.
3. Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм // Вибране / М. П. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – С. 327–429.
4. Костомаров М. І. Спогад про двох малярів / М. І. Костомаров // Спогади про Т. Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 130–137.
5. Куліш П. Слово над гробом Шевченка // Твори : у 2 т. / Пантелеймон Куліш. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1989. – 394 с.
6. Куценко М. Хортиця в героїці і легендах / М. Куценко. – Дніпропетровськ : Промінь, 1972. – 148 с.
7. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Євген Маланюк. – К. : Обереги, 1992. – 80 с.
8. Новий заповіт і книга псалмів. Із грецької мови на українську наново перекладений ; [за ред. Івана Огієнка]. – Гедеон, 1988. – 462 с.
9. Ревуцький Д. Шевченко і народна пісня / Дмитро Ревуцький. – Х. : Мистецтво, 1939. – 62 с.
10. Українські народні думи та історичні пісні ; [за ред. М. Т. Рильського]. – К. : Вид-во АН Української РСР, 1955. – 659 с.
11. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Дніпро, 1987. – 639 с.
12. Шевченко Т. Твори : у 5 т. / Тарас Шевченко. – Т. 5. – К. : Дніпро, 1978. – 326 с.
13. Шевчук Вал. “Personae Verbum” (Слово іпостасне) : Розмисел / Валерій Шевчук. – К. : Твім інтер, 2001. – 263 с.

REFERENCES

1. Boplan, G. (1990), *Opys Ukrainy*, [Description of Ukraine], Mason, Leopoldis, Ukraine.
2. Hrabovych, G. (1998), *Poet yak mifotvorets. Semantyka symboliv u tvorchosti Shevchenka* [Poet as creator of mythes. The semantics of the symbols in the works by Shevchenko], Kyiv, Ukraine.
3. Drahomanov, M. P. (1991), “Shevchenko, Ukrainophiles & socialism”, *Selected works*, Kyiv, Ukraine, pp. 327–429.
4. Kostomarov M., Notes on M. I. (1982), “Spohad pro dvokh maliariv”, *Memory about two artists*, *Selected works*, Dnipro, Kyiv, Ukraine, pp.130–137.
5. Kulish, P. V. (1989), “Slovo nad hrobom Shevchenka”, *Works in 2 vol.*, Dnipro, Kyiv, Ukraine, Vol. 2.
6. Kutsenko, M. (1972), *Khortytisia v heroyitsi i lehendakh* [Khortytisia in heroic and legends], Promin, Dnipropetrovsk, Ukraine.
7. Malaniuk, Ye. (1992), *Narysy z istorii nashoi kultury* [Essays on the history of our culture], JSC “Talismans”, Kyiv, Ukraine.

8. Novyi zapovit i knyha psalmiv, (1988) New Testament and Book of psalms, Gedeon, USA.
9. Revutskyi, D. (1938), Shevchenko i narodna pisnia [Shevchenko and folk song], Mystetstvo, Kharkiv, Ukraine.
10. Ukrayinski narodni dymy ta istorychni pisni (1955), [Ukrainian folk songs and historical songs / Ed. M. T. Rylskoho], Publishing house of Academy of Sciences of USSR, Kyiv, Ukraine.
11. Shevchenko, T. (1987), Kobzar [Kobzar], Dnipro, Kyiv, Ukraine.
12. Shevchenko, T. (1978), Works in V vol., Dnipro, Kyiv, Ukraine, Vol. V.
13. Shevchuk, V. (2001), Verbum personae Hypostasis word: Rozmysel [Personae Verbum, hypostatic Word : Rozmysel], Tvim interior, Kyiv, Ukraine.

УДК 821.161.2 – 311.6:398

ФОЛЬКЛОРНИЙ ІНТЕРТЕКСТ РОМАНА Д. МОРДОВЦЕВА «ЦАРЬ И ГЕТМАН»

Гринь Ю.В.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

yuliya_grin@bk.ru

В статье анализируются специфика, функции и формы фольклорного интертекста романа Д. Мордовцева «Царь и гетман». Произведения русского и украинского фольклора, вошедшие в текст романа на уровне цитат и аллюзий, функционально подразделены на два ряда. К первому ряду относится интертекст, дающий оценку описываемой эпохи и характеристику историческим персонажам; а ко второму – интертекст, раскрывающий внутренний мир героев, передающий их чувства и переживания.

Ключевые слова: интертекст, фольклор, исторический роман, цитата, аллюзия.

ФОЛЬКЛОРНИЙ ІНТЕРТЕКСТ РОМАНУ Д. МОРДОВЦЕВА «ЦАР І ГЕТЬМАН»

Гринь Ю.В.

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

У статті аналізуються специфіка, функції та форми фольклорного інтертексту роману Д. Мордовцева «Цар і гетман». Твори російського та українського фольклору, які увійшли до тексту роману на рівні цитат та аллюзій, функціонально поділені на два ряди. До першого ряду відноситься інтертекст, що дає оцінку описуваної епохи і характеристику історичних персонажів; а до другого – інтертекст, що розкриває внутрішній світ героїв і передає їхні почуття та переживання.

Ключові слова: інтертекст, фольклор, історичний роман, цитата, аллюзія.

THE FOLK INTERTEXT IN THE D. MORDOVTSSEV'S NOVEL “TSAR AND GETMAN”

Grin Yu.V.

Zaporizhzhya National University, Zhykovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

This article is an attempt to analyze the specific character, functions and forms of the folk intertext in the D. Mordovtsev's novel “Tsar and Getman”. Constituting a part of the novel's intertextual level, the folklore texts give a better idea about the culture of the past as well as about the country's history. They also reflect and validate the popular vision of the events depicted. The most numerous are the author's references to historical genres of folklore (namely, historical song, duma and legend) that accumulate national memory about the events of the past and the legendary personalities. The folk intertextuality of the novel becomes a source of historical data, unfolds the author's attitude towards the described episodes and forms readers' perception of characters and events.

As regards intertextual figures, quotation and allusion turn out to be the most productive ones. All the same, the allusions can be made solely to the works that, in the author's opinion, are familiar to his readership and, consequently, can be reconstituted in full with no effort.